

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԱԽԱԳԻԾ ՄԸ ԺՈՂՈՎՈՒՄԻ ՀԱՄԱՐ

Այս գրութիւնը պիտի բնէն նկեղեցույ այսօրուան տեղը աշխարհագրական շրջանակի մը մէջ, որ եւրոպական Սփիւռքն է, գանազան երկիրներու մէջ հաստատուած հայ համայնքներով: Մենք այստեղ խնդրոյ առարկայ պիտի չդարձնենք գաղութներու կազմաւորման հոլովոյթները, անոնց վերջին 60-70 տարիներու պատմութիւնը, ընկերային ու տնտեսական ելեւէջները, այլ առկա անոնց ներկայ գոյավիճակը: Մեր ուշադրութիւնը պիտի սեւեռի գաղութներու նկեղեցական ու կրօնական վիճակին վրայ, առընչելով զայն ցրումի երեւոյթին: Վասն զի մեր համայնքներու հիմնական հարցերէն մին է կազմալուծումը հաւաքական կեանքին, ինչ որ խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ Սփիւռքի մէջ մեր լինելութեան ճակատագիրը: Հետեւաբար ներկայ կացութեան մէջ, ի՞նչ է այսօր տեղը հայ նկեղեցիին Արեւմտեան Սփիւռքին մէջ, ի՞նչ դեր կը կատարէ ան եւ ի՞նչ դեր կրնայ կատարել ան տակաւին. ասոնք են ուղեցոյց հարցումները, որոնք պիտի առաջնորդեն մեզ այս գրութեան երկայնքին:

Ճրութի հարցի բնութեան ու անոր լուծումի ճամբուն վրայ հարկ է նկատի առնել խաղաքական ու ընկերային տիրող պայմանները, որոնց մէջ կը միահիւստի մեր համայնքներու կերպարանքը: Եւրոպայի մէջ, ինչպէս բացայայտ ըլլալու է, հայ փոքրամասնութիւններու կամ համայնքներու կեցութիւնը կէթօյի դրութիւն մը չէ: Մեզ հիւրընկալող Պետութիւններու օրէնսդրութեան մէջ փոքրամասնութիւններու դէմ առ հասարակ, խտրականութիւն թելադրող ռազմավարութիւններ, չենք ըսեր

օրէնքներ չկան. եթէ կային իսկ անցեալին, ջնջուած են այսօր: Հետեւաբար փոքրամասնութիւնները կը նկատուին յաճախ, երկրի մեծ ընկերային կազմածին բաղադրիչ ու հարազատ տարրերը, նոյնիսկ երբեմն զայն հարստացնող այլազան ուժերը: Արդ, անոնք կ'ապրին գերծ աւելն հալածանքէ ու կը դադրին ըլլալէ հերքուած հաւաքականութիւններ: Թոյլատու եւ լայնախոհ մ'են ընկերութիւններ են Եւրոպայիները, որոնք կ'ընդունին, եւ կամ կը թուի թէ կ'ընդունին ուրիշի տարբերութիւնը իրենց մէջ, կը ստեղծեն կարեւորութիւնը հաշտ գոյակցութեան: Որով փոքրամասնութիւններ իրենց տարբեր ըլլալու յատկանիշը դիւրութեամբ կը կորսնցնեն եւ հեշտութեամբ կը համարուին համակարգին, ուր եւ կը ձուլուին: Ձուլումի եւ համարկումի մասին անցեալին բաւական խօսուած է, այստեղ կարելի է զանց առնել այս հարցին բնագրութիւնը: Այսպիսի ազատական տրամադրութիւններով լեցուն խաղաքական, ընկերային ու մշակութային միջավայրի մը մէջ, մեր փոքրամասնութիւններու ամբողջութիւնը անկարելի է երեւակայել իբրեւ աշխարհագրական միաւորներ: Եւրոպայի խաղաքական, մանաւանդ տնտեսական վիճակը, ոչ միայն կարելի կը դարձնէ, այլեւ երբեմն կը ֆաջալերէ խաղաքական տեսական գաղթը մէկ թաղէն, կամ մէկ խաղաքէն միւսը: Ասիկա ի հարկէ խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ թաղային, ինքնավարի միատ ու կաց մը: Ժամանակակից տնտեսական վիճակը, ամբողջ կը մղէ անտեսալակաւ ապրելակերպի մը, ինչ թէ խմբակցական: Այլ հարց նաեւ, որ ընտանիք կոչուած

բջիջն անգամ երբեմն նեղ, եթե ոչ պայթած գոյութիւն մըն է:

Անշուշտ դասական տեսութիւններ են ասոնք, որոնք եթէ կը կրկնենք այստեղ, պարզապէս ըսելու համար է թէ փոքրամասնութիւններու հաւաքական ամբողջութիւնը բնականօրէն ենթակայ է ընկերային հասարակաց կեանքի հոյովոյթին: Թերեւս, անհրաժեշտ է հոս նշել որ հայ համայնքներու կեանքին մէջ, արտաքինապէս ղեկավարուած քաղաքական կամք մը չկայ, որ կը բռնանայ, կը ճնշէ զանոնք գրուելու կամ քայքայելու համար: Եւրոպայի մէջ հայ փոքրամասնութիւնները ի յառաջագունէ կան որպէս գրուած համայնքներ: Իրենց դրութիւնը պայմանականօրէն գրուած դրութիւն մըն է: Այս պարագային, քանի որ անոնք վայրի մը մէջ համատեղուած, ամփոփ կեանք մը չեն ապրիր, միատարր թաղամաս մը, կամ թաղամասեր, գիւղեր կամ քաղաքներ չեն կազմեր, կը նշանակէ թէ անոնք ինքնաբոս, հողային միաւորներ չեն: Ընկերային կազմածներ չեն, այլ խօսքով ընկերութիւն չեն: Ընկերութիւն մը կազմող կապերու ամբողջութիւնը բացակայ է ընդհանրապէս: Ուստի ցնորամտութիւն է սպասել որ գաղութ մը, երբ առանձնաշատուկ հողային ու տնտեսական հիմք չունի, կրնայ առանձին միաւոր դառնալ: Այս երկիրներում մէջ, ուր սահմանադրութիւնները համայնքական հիմքերու վրայ կառուցուած սահմանադրութիւններ չեն, ինչպէս էին ասոնք Օսմանեան կայսրութեան կամ Լիբանանի մէջ, փոքրամասնութիւնները օրինական ներքին վարչակարգ մը, առանձնաշատուկ օրինավիճակ մը չունին, չեն ալ կրնար ունենալ: Տուեալ այս պայմաններում մէջ, փոքրամասնութեան մը տարրերուն մէկտեղուելու, համախմբուելու դժուարութիւնը, եթէ ոչ անկարելիութիւնը,

կը բացատրուի յիշեալ բնական պատճառներով: Հետեւաբար պարզ է թէ մեր փոքրամասնութեան գոյավիճակը, անդամահատեալ վիճակ է: Անդամահատում կը նշանակէ ցրում միաւորներու: Ծրու՛մ՝ որ իր կարգին կը նշանակէ ժողովուրդի մը միասնութեան խնդրականացումը: Այսուամենայնիւ, փոքրամասնական շահերու սկզբունքէն մեկնելով, Հայոց յատուկ ներքին կեանք մը, «ներաշխարհ» ունենալու ձգտումը, տենչը, կամ երազը, մարդկային ընդհանուր իրաւունքներու եւ պարտականութիւններու օրէնքները չեն թերագնահատեր: Ընդհակառակն, մեզի նման տառապած եւ հալածուած փոքրամասնութեան մը հպատակները, աւելի գիտեն բարձր գնահատել հաւասարութեան եւ ազատութեան բարոյական բարձր արժէքը: Արդարեւ, պատմական իրադրութեամբ հայ համայնքներու անդամատեւել, ցրուեալ գոյավիճակը, մախադրուած, տարադիր իրականութիւն մըն է: Անդահատումն ու ցրումը կ'ոգնեկոչեն անշուշտ իրենց հակադիր եզրերը, այսինքն՝ ամբողջութիւն եւ միաւորում իբրեւ ուրոյն ազգ ու մշակոյթ: Այլ խօսքով, մեր համայնքները կը յորդին հեռաւոր երկրին, ուրկէ կու գան ու կը սերին, որուն կը պատկանին ի վերջոյ: Սփիւռքի մէջ 70 տարիներէ ի վեր հաստատուած մեր գաղութները ունին երկու պատկանելիութիւն, մաս կը կազմեն երկու տարբեր իրականութեանց, գոնէ իրենց իսկ ներքին գիտակցութեան մակարդակին:

Ծրումի երեւոյթը հայ փոքրամասնութեանց ծիրէն ներս, իբրեւ դրութիւն մը, տակաւին նկատողութեան չէ առնուած, որոշ մտաւորականներու կողմէ, հակառակ կարգ մը հրատարակուած լուրջ ուսումնասիրութեանց: Ինչ որ կրնանք հաստատել այս մասին, որոշ խաւերու

կամ խմբակցություններու մօտ, ըլլան անոնք եկեղեցական մարմին կամ կուսակցական, մշակութային միութիւն կամ ազգային, այսպիսիներուն մօտ, ցրտումի դէմ տարերային բնագոյով գործող հակազդեցութիւն մը կը գտնենք: Սակայն յաճախ երկդիմի ու անորոշ հակազդեցութիւն մըն է ասիկա: Վասն զի այս խմբակցություններու մօտ, համախմբումի գործունէութիւնը ընդհանրապէս, որպէս ցրումի ըմբռնումի դէմ տարուած շարժումի մը տպաւորութիւնը չի ձգքը. ան չի խորանար որպէս ցրումի դէմ հակադիր լարուած ուժ մը. այլ առաւելաբար, կարծէք կը թուի ըլլալ զանգուած մը հաւաքելու ցանկութիւն, պարզապէս մանր իշխանութիւն մը ապահովելու կամ ձեռք ձգելու մտահոգութիւն: Դիչ առաջ կ'ըսէինք թէ, մեր համայնքները չեն կրնար ըլլալ աշխարհագրական միութիւններ կամ միաւորներ, բայց ատոր փոխարէն ունինք կազմակերպութիւններ, միութիւններ, որոնք իրենց անկախ կանոնադրութիւններով կը փոխարինեն կէս-յի դրութիւններ, կամ թաղամասային խմբակցութիւններ: Կարծէք թէ կանոնագիրները, իրենց անդամներու թիւով ըլլային մէջ-մէկ աշխարհագրական սահմաններ կամ միաւորներ: Ահա ամփոփ կերպով պատկերը Եւրոպայի Հայոց փոքրամասնութիւններուն, ուր ըսինք, ցրումի դրոյթին դէմ արմատական հասկացողութիւն մը կարելի չէ եղած պատրաստել ու խորացնել: Այս ցրուեալ ու անդամահատեալ գաղութներէն ներս է որ Հայոց եկեղեցին տեղաւորուած է, իր վարչական կառոյցներով: Անմիջապէս աւելցնենք, որ եկեղեցի բառին ստուգաբանութիւնն իսկ կը նշանակէ ժողովուրդ որ հակադրոյթն է ցրումին:

Հայոց եկեղեցին, մեր-համայնական այս Բաբելոնին կամ Արշակունիին մէջ,

կը պահէ մասամբ իր կրօնական մատչիւն կոչումը: Սակայն աշխարհիկ խմբակցութիւններու գործունէութեան բնոյթէն եւ արդիւնէն տարբեր արտայայտութիւն, դիմագիծ մը, չի հանդիսագրեր անոր աշխատանքը: Սիւնիօի մէջ գոյութեան կան խնդիր մը կայ, լինել - չլինելու շէֆփիրեան հարցում մը, կորուստի վտանգ մը, սակայն այս գլխաւոր առարկան, շատ յաճախ Հայաստանայց եկեղեցւոյ մտահոգութեանց ծիրէն անդին, դուրս, հեռու, անկէ անկախ, անձամբ, առարկայ մը կը թուի ըլլալ:

Կարելի է բազմաթիւ օրինակներով փաստել որ եկեղեցւոյ այժմու գործունէութեան մէջ գուտ ժողովումի մտահոգութիւն չկայ: Հոն, եկեղեցւոյ գմբէթին տակ մարդիկ կը հաւաքուին մասնաւոր առիթներով, մասնաւոր թաղումի, հոգեհանգստեան եւ նման այլ ծիսակատարողական պահերու մէջ: Մարդիկ, չենք ըսեր հաւատացեալներ, կը հաւաքուին այնտեղ մերթ ընդ մերթ: Սակայն ժողովումը հաւաքումը չէ: Ժողովումը հաղորդակցութեան սեր մը կ'ենթադրէ, մի՞նչ հաւաքումը, ինչպէս ասիկա կը տեսնենք յաճախ, զուտ արտաքին շփում մըն է, խորունկ ու ներքին միաւորման տենչ մը եւ պահանջ մը յագեցնել փորձող: Ստոյգ է, որ մեր եկեղեցին գրեթէ միշտ, իբրեւ վարչական միաւոր ու կազմակերպութիւն է որ կը քանի, եւ կարծէք հրաժարած է ցրուած զանգուած մը ժողովելու հեռանկարէն, հոգեկան ու կրօնական ամբողջութեան մը մէջ, իր ներքին շունչով ու կրակով լեցուն: Ուժական, պայքարող, անդադար աշխատող, ինքն իրով տագնապող, հարցեր դնող եւ անոնց շուրջ մարդիկը խանդավառող գործունէութիւն մը չէ իրը դժբախտաբար: Միջանկեալ ըսենք որ, դժգոհող, զանգատող, ֆարկոծող եկեղեցականի մը համբարւը չէ որ կը փնտնենք վայելել, եթէ

այս չոր ու ցամաք իրականությունները եղածին պէս, թուղթին, կամ գիրով, կը յանձնենք ուրիշներու ուշադրութեան, որովհետեւ կը հաւատանք թէ բարեփոխութիւնները կը հետեւին ախտաճանաչումներուն:

Վերադառնալով մեր հարցին, ներկայ վիճակին մէջ, պէտք է ըսել որ մեր եկեղեցիները կորսնցուցած են իրենց ժողովրդական հիմքը. ասիկա չի նշանակեր թէ, Կրօնական Ընկերակցութեանց կանոնագրութիւններու բովանդակութիւնը, իբրեւ խմբագրութիւն, ժողովրդավար հիմքերով պարունակ մը չէ, բայց իբրեւ գործնական յարաբերութիւն, որպէս ներկայացուցչական հանգամանք, ժողովրդական հանգամանք մը չունի: Ասիկա բացայայտ է քննութեամբը փուտարկութեանց արդիւնքներուն, գրեթէ ամէն տեղ, մոյմ ու հաւասար համեմատութեամբ: Եւ այդ հիմքերը կրնան միայն ու միայն ապագային նեղնալ, ցրումի իսկ երեւոյթի պատճառով:

Նախ ի՞նչ է եկեղեցիին կոչումը: Եկեղեցիի սկզբնական կոչման մասին անդրադառնալը, մոր սեռութիւն մը տարագրել չի նշանակեր: Եկեղեցիի կոչումին տարագրել, անփոփոխելի է: Բայց աշխարհագրական ու պատմական մոր գոյավիճակի մը մէջ, իր անփոփոխելի տարագին նշանակութիւնը մոր բանաձեւումներ կը ստանայ, առնուազն ստանալու է, ինչ կը վերաբերի ցրում – ժողովում հակոտնեայ իրավիճակին լծողման: Նոր սահմանում մը այս մասին, ուր եկեղեցին կարենայ իր խօսքը ըսել ցրուեալ հասարակութեան, Աստուծոյ խօսքին շուրջ յաջողի հաւաքել ցրուեալ հասարակութիւնը, համայնքի վերածելու համար: Արդ՝ եկեղեցին ներկայ վիճակով միայն «ազգային» նպատակներու գործիք կը դառնայ, «ազգային» բառին տալով նեղ իմաստ: Հարիւրաւորներ են անոնք որոնք

եկեղեցին կը մտածեն որպէս միջոց մը, ուրիշ նպատակներու ծառայող եւ կը փորձեն զայն ծառայեցնել ի հարկէ իրենց նպատակին: Առանց հերքելու ազգային նպատակներն ու կարեւորութիւնը, կարեւոր է գիտնալ որ ազգը Աստուծոյ տեղը չի կրնար գրաւել: Բացարձակը Աստուած է եւ ոչ թէ ազգը:

Եկեղեցագիտական ուրուագիծ մը տալու համար ցրում – ժողովումի յարակցութեան (ի վերջոյ անկալուածն ալ այդ է այս ուսումնասիրութենէն) անհրաժեշտ է բացայայտումը եկեղեցի յոյսգին: Եկեղեցին ունի բազմաթիւ իմաստներ, գործիքնալ, իր իմաստներէն մէկով, եկեղեցի բառը կիրարկուած է ֆաղափ մը հաւատացեալներու բազմութիւնը նշանակելու համար, ինչպէս – «Եկեղեցւոյ Թեսաղոնիկեցոց» (Ա. Թես. Ա 1), աւելի ընդարձակ իմաստ կ'առնէ, երբ կը նշանակէ ամբողջ ազգի մը հաւատացեալներու բազմութիւնը. գործիքնալ – «Եկեղեցի Հայաստանեայց»: Եկեղեցի բառը տակաւին բազմաթիւ առումներ ունի, չենք կրնար միակ իմաստով մը գործածել զայն. Օրմանեան Պատրիարք կ'ըսէ. – «Եկեղեցի բառով երբեմն կը հասկնանք հաւատացեալներուն հոգեւոր պաշտամունքին ծառայող շէնքերը, երբեմն ֆաղափ մը, գաւառի մը, մահանգի մը, ազգի մը, Պետութեան մը ժողովուրդը, երբեմն հաւատացեալներու բազմութիւնը կառավարելու պաշտօն ունեցող հոգեւորական իշխանութիւնը: Բայց ընդհանրապէս՝ եկեղեցի բառով կ'իմանանք Քրիստոսի բոլոր ճշմարիտ հաւատացողներուն համագումար ժողովը եւ բացայայտօրէն ընդհանուր Էրիստոնէից միութիւնը»:

Եկեղեցին այսօր Հայերու մեծ մասին կողմէ կ'ըմբռնուի իբրեւ մուրապետական կարգ մը, կազմակերպութիւն մը, կամ հաստատութիւն մը, որ պարտի ուսուցանել

(բայց չուսուցաներ) կրօնական գիտելիքներ, քրիստոնեական վարդապետութիւն կամ դասեր: Եկեղեցին, պարզապէս դպրոցի մը չափ արժէք ունեցող վայր մըն է, ինչպէս կ'ըսեն ուսման, հին թանգարան մը, որ եթէ 5րդ դարու Հայոց լեզուն լսելու ցանկութիւն ունի մէկը, Կիրակի օրերը կրնայ երթալ հոն եւ լսել շարականներն ու աղօթքները գրաբար լեզուով: Եկեղեցիին մէջ կը տեսնուի գեղարգիտական վայելք մը ընծայող առաւել կամ նուազ բնական միջոց մը կամ միայն պատմական աւանդութիւն մը: Ներկայի մէջ իր առաքելութիւնը կը հասկանան, միայն անոր ծիսական պարտականութիւններով: Կը բաւէ որ կարգ մը սքեմատոր պաշտօնեաներ ալ գտնուին, որոնք իրենց կրօնական պետքերու ճեղքանքներէն պահպանեն, մնացեալը կարեւոր չէ: Եկեղեցին, իրենց կեանքէն անջատ, իրենցմէ դուրս կրօնական ընկերակցութիւն մըն է: Այս է ընդհանուր կեցութեամբը այժմ եկեղեցւոյ համըղջ Հայերու մեծամասնութեան: Անշուշտ այս կեցութեամբը այնքան հպերձիկ կերպարանք պիտի չառնէր, եթէ անհաւատներու, կամ անաստածեան դիրք ճշդողներու, կեցութեամբն ըլլար այդ միայն, որոնք ինքնաբերաբար կը մերժեն եկեղեցին կամ կրօնական համայնականութիւնը, քանի որ եկեղեցին իրեն ընդհանուր միութիւն, ամբողջութիւն կամ համայնք, իր առանցքը ունի գԱստուած: Ողբերգականը այն է որ, գԱստուած ընդունողներու մօտ ալ, եկեղեցի հասկացութեան արմատացած ըմբռնումը ուրիշ չէ: Այսպիսով, հաւատացեալներու զանգուած մը անգիտօրէն կ'արեւ, կը սրբէ, ժողովումի ըստ ինքեան հաւանական կարելիութիւնը, անհաւատներու համեմատաբար գործակցութեամբ: Ուսումնասիրելի պարագայ մըն է, հաւատացեալներուն յոռի եւ թիւր դիրքներուն եւ մտայնութիւններուն, այս

պարագան: Այսուամենայնիւ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ահագին աշխատանք եւ դեր ունի կատարելիք եկեղեցւոյ սկզբունքները պարզելու եւ սխալ ըմբռնումները սրբագրելու: Բայց դժբախտաբար հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ինք անկարող կը թուի ըլլալ մտածելու այս բոլորին մասին: Վերջերս՝ «Հորիզոն» շաբաթաթերթին մէջ կը կարդայինք. «Թերթ մը հանրային կարծիք կը կազմէ, իր զանգուածները կը ղեկավարէ ու անոնց ուղղութիւն ցոյց կու տայ եւ ոչ թէ անոնց իմացական նուազագոյն ճիշդ մակարդակին կ'իջնէ, ոչ թէ անոնց ճաշակներուն կը հետեւի, այլ՝ իր ճաշակը կը պարտադրէ ու զանգնէ իր մակարդակին կը բերէ: Հովիւը չի հետեւիր իր հօտին, այլ զայն կ'առաջնորդէ» (Վ. Օշական): Նոյնն ալ կարելի է ըսել եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան համար, որ պարտի բարձրացնել հաւատացեալներու հոգեմտաւոր մակարդակը: Հոգեւոր պաշտօնէութիւնը - ներկայիս վերապատրաստման դաստիարակութեան մը կը կարօտի, բայց այս մասին չենք ուզեր մանրամասնութիւններու մէջ մտնել, քանի որ այլ առիթով մը մտադիր ենք խորհրդածութիւն մը կատարել հովուական հարցի շուրջ: Մինչ այդ բաւականանա՞նք հոս յիշելով թէ նոր մտքեր տարածելու եւ անոնցմով զանգուածը դաստիարակելու գործին կազմակերպիչ ուժը, հոգեւոր պաշտօնէութիւնն է: Վերադառնալով ցրումի երեւոյթին, տեսնա՞ք անիկա գեոմորֆա՞ն է գուտ մերժիմ հոգեվիճակի մը վրայ: Բաղաճական կամ գաղափարախօսական շարժումներ չկան հայ ժողովուրդի հաւաքական գոյութեան դէմ, որպէս զի եկեղեցին անցեալին պէս կարենար մաքառիլ պաշտպանելու համար իր ժողովուրդի հաւաքական գոյութիւնը: Սփիւռքի, ցրումի երեւոյթին պատմաճանաչողութիւնը կը

հաստատել թե ցրումինն էութիւնը, կեդրոնական խնդիրը, հիմնուած է իր չկարեւոր ժողովուրդ, իր ներքին անկարողութեան վրայ, հետեւաբար խնդրի լուծման հմարաւորութիւնները պետք է փնտռել ներքին տրամաբանութեամբ: Ցրումին միջուկը հոգեցրումն է, իսկ կրօնական բնոյթը, նկարագիրը, ըլլալով հոգեւոր ու ներքին, ուրեմն անվարան կրնանք ըսել թէ Եկեղեցին այսօր, աւելի քան երբեք ընդդէմ ունի: Այս բացատրութեամբ կ'ուզենք եկեղեցւոյ ներկային մէջ կատարելիք դերին օրինաւորութիւնը կամ վաւերականութիւնը սահմանել, որպէս զի եկեղեցին չբաւարարուի իրեն վերագրուող միայն պայմանական համգամանքի դերով: Խորքին մէջ եկեղեցին (զուր հասկցե՛ք եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը) լոկեայն ընդունած է իրեն դէմ կատարուած այս վերագրումները, քանի որ ցարդ հակառակին փաստը չէ տուած:

Ներքին ժողովումի անկարողութիւն: Ըստ մեզի, հաւատի անգործունէութիւնն է որ կը հիմնէ այս անկարողութիւնը: Հայ հաւատացեալ հաւաքականութեան յարաբերութիւնը Աստուծոյ հետ, դէմ-դիմաց յարաբերութիւն մը չէ, այլ կոնակ-կոնակի: Աստուած ներկայ է սրտերուն մէջ, քայքայ խզում մը կայ իրեն հետ: Հաւատացեալներու սպասում մը կայ, ըստ որում համայններու անկեալ վիճակէն դէպի վերականգնումը, գալու է դուրսէն, այսինքն՝ իրենց հաւատի առարկայէն՝ Աստուծոյ: Բայց այս ներքին կեցուածքը, զուտ արտաքին ակնկալութեան մէջ, ճշմարիտ հաւատացեալի կեցածք չէ, քրիստոնէական սկզբունքի հետ ալ անհաշտ, որովհետեւ այս դիրքորոշումը ամեն քան Աստուծոյ ամենակարողութեան կը յանձնէ եւ հաւատացեալը, այս պարագային հաւատացեալ հաւաքականութիւնը, ինքզինքին իրաւունք կու տայ հաւատի աշխարհէն ներս, նախաձեռ-

նութիւններ չառնելու: Մարդ արարածը, իր ստացած անձնիշխանութեան պարգեւը, փոխանակ ի գործ դնելու Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մը մէջ, զայն կը գործածէ հակառակ ամօր: Յիսուսի պատգամներէն, կամ անոր ուսուցումներէն, գիտեմք թէ որքա՛ն առաջնահերթ եւ նախապատիւ է մարդուն առնել առաջին ֆայլը հաւատոյ արարքին մէջ: Նոր Կտակարանին մէջ քաղմաթիւ են օրինակները, որ Աստուած, յաճախ մարդու ազատ կամքով առնուած առաջին ֆայլին է որ կը միջամտէ: Մեր հաւատացեալներու հաւատագործութիւնը, «գործ հաւատոյ»ն, վերանայումի կը կարօտի: Վերանայումի աշխատանք մը, հմարաւորութիւն կը ստեղծէ դիրքերը շրջելու, մեր հաւատացեալ հաւաքականութեան յարաբերութիւնը ուղղելու Գրիստոսի խօսքերուն, որոշ շնորհիւ հաւատքը կը յաջողի մտնել գործունէութեան ու կիրարկումի ծիրէն ներս: Հաւատքը կա՛յ, հաւատքը կը գործէ՛, երբ ան ի յարաբերութեան է վկայուած կամ պատգամուած խօսքերու հետ: Սորված ենք քրիստոնէական դասերէն թէ հաւատքը ուրախ, յօծարակամ, մարդու ազատ որոշումով ընդունելութիւնն է Աւետարանին, Աստուծոյ առաջադրանքներուն, հաճութեամբ՝ «այ՛ո» պատասխանելուն է. եւ այն պահէն, երբ Աստուծոյ փրկչական ծրագիրը հանութեամբ ու ազատ կամքով կ'ընդունուի մարդու կողմէ, այլեւս ան չի կրնար մարդու ազատ որոշումը դառնալ, այլ այդ ազատ որոշումը ինքնին կ'ըլլայ Աստուծոյ պարգեւը, ընծան: Յայտնութիւն եւ հաւատք կ'ըլլան անբաժանելի եզրեր: Յայտնեալ Աստուծոյ հետ յարաբերուող հաւատքը կը զգենու հաւատի տարբեր մակարդակ: Յայտնութիւնը, պատմական դէպք կամ դէպքեր են, կրնան ըլլալ արտաքին, քայքայ իրեն ներքին լուսաւորում, արտաքին առաջարկ մը չէ: Զոր օրինակ,

Մատթեոսի Աւետարանին 11րդ գլխուն 25րդ համարով կը տեսնենք թէ Քրիստոսի վարդապետութեան արտաքին առաջարկին չի վերաբերիր ան: Կը վերաբերի ներքին լուսաւորումի, եւ ներքին լուսաւորման համար ալ կ'օգտէ խոնարհ տրամադրութիւն ունենալ, իմաստուն կամ գիտուն ըլլալու կարիք չկայ: Աստուծոյ կամեցողութիւնը կը պարգեւատրէ: Մարդու սրտին ազատ տրամադրութիւնն է որ կը պայմանաւորէ Աստուծոյ պարգեւը: Կամեցողութիւնը մեծ դեր ունի ժողովումի ներքին անկարողութեան խնդրի լուծման մէջ: Հայոց Նկեղեցին, այս պարագային ալ պարտի վերանայումի ենթարկել Աստուծոյ կամեցողութեան վարդապետութիւնը, որովհետեւ մեր հաւատացեալ զանգուածին այն կեցուածքը թէ ամէն փրկութիւն դուրսէն, կամ ի վերուստ միայն կրնայ գալ (Քաղաքական օրինակները թուելու հարկը չենք տեսներ, շատ են անոնք) կը նշանակէ թէ ունի կրաւորական կեցուածք: Ասով իսկ, ան փաստը կուտայ արդէն, որ իր կամքը ենթակայ չէ Աստուծոյ կամեցողութեան: Հաւատքի աններգործութեան նշան մըն է ասիկա: Ժողովումի ներքին անկարողութեան հարցը, ըստ ինքեան, հայ հաւաքական ենթակայութեան չկամութեան արդիւնքն է: Հոս տեղին է Օրմանեան Պատրիարքին մէջընթերում մը կատարել յաղագս կամեցողութեան Աստուծոյ մասին, իր գրածին հատուած մը առնելով. «Աստուծոյ կամքին երրորդ բաժանումն է գործունեայ կամ արգասաւոր կամք, եւ ոչ-գործունեայ կամ ոչ - արգասաւոր կամք: Առաջինով ի բաց կը մերժուին աստուածային կամքին բոլոր խափանարարները. երկրորդով ի բաց չեն մերժուիր անոնք: Գործունեայ կամքին կ'ակնարկէ «կամաց նորա ոչ ոք կայ հակառակ» (Հոռմ. Թ- 19) ըսելը: Իսկ «Քանիցս կամեցայ ժողովել զմանկունս քո, գոր օրինակ ժողովէ հաւ զձագս իւր

ընդ թելովք, եւ ոչ կամեցարուք» (Մատթ. ԻՉ. 37) Աստուծոյ ոչ գործունեայ կամքին մասին կը խօսի:» Աստուծոյ կամքը գործունեայ կը դառնայ այն ժամանակ երբ հաւատացեալ ենթակային կամքը կը բացուի դէպի իր առարկան՝ Աստուած: Մեր համայնքներու հաւատացեալ զանգուածին կրօնագիտութիւնը, աստուածաշնչական ծանօթութիւնը, իր բռնած դիրքորոշումն դատելով, կը թուի ըլլալ կասկածելի: Նյութայի Հայոց Նկեղեցիները այսօր ընելիք ունին, այն չափով որ հարկին տակն են վերստին աւետարանելու եւ հայ ցրութեալ համայնքները ժողովելու, հաւատքի կիրարկման շուրջ:

Նյութայի հայ փոքրամասնութիւններու իրավիճակին, վերոյիշեալ նկատողութիւններով եղած անդրադարձը, տարակուսելի է տակաւին որ ընթերցողին տայ գոհացում: Հարտարագիտական քաղաքականութեան մէջ դաստիարակուած ընթերցողը, խնդիրներ լուծելու համար վարժուած է գործածել մաթեմատիկ սահմանումներ կամ բանաձեւեր, առնուազն հաստատ գաղափարներ, ընկերամարդաբանական «շէմաներ»: Հակառակ նշուած փնտրելումներուն եւ թելադրութիւններուն, վստահարար ընթերցողը սպասում մը ունի գործնական բանաձեւերու. փնտրելումներու ընթացքին կատարուած առաջարկները իրեն կրնան թուիլ պարզ հաստատումներ կամ թելադրութիւններ: Եւ պէտք է ըսել որ, մտածելու նուազագոյն ճիշդ կը բացակայի յաճախ, թափանցելու համար հաստատումներու եւ թելադրութիւններու ետին ընդգծուած սահմանումները:

Սովոր ենք յաճախ լսել. «Այս բոլորը լաւ, գեղեցիկ հաստատումներ են, բայց ի՞նչ լուծում կ'առաջարկէք»: Արդ, քիչ մը անլի գործնական երեւելու համար ընթերցողի աչքին, փորձենք ծրագիր մը ներկայացնել: Նկեղեցական ծրագիրը

ցրումն էր դեմ պետք է հասկցուի հասարակաց հաւատքի փորձընկալմամբ: Եւրոպայի Հայ Առաքելական Եկեղեցին ապացուցեցին, որ համար իր պատմական այժմէութիւնը, ստիպուած է անկախ իր ծիսական պարտականութենէն, ներկայացնելու յատուկ ուսուցում մը: Ուսուցումը մեկնելու է հաւատքէն:

Մըջում մը հաւատքի դիրքորոշման մէջ, եկեղեցասէրներու կողմէ, անհրաժեշտ է ընդունելու համար եկեղեցւոյ առաքելութեան այժմէականութիւնը: Բնական հաւատք մը Աստուծոյ կատարեալ ճանաչումն է, բաւարար չէ: Հաւատքը, մանաւանդ քրիստոնեայի հաւատքը, անհրաժեշտ է որ Յայտնեալ Աստուծոյ հետ ի յարաբերութեան ըլլայ: Յայտնութեան հետ աղընչուող հաւատք մը միայն կրնայ հասնիլ Աստուծոյ կատարեալ ճանաչումին: Ան կը պահանջէ սուրբ գրային գիտելիքներ: Եւրոպան, ամէնօրեայ դպրոցներու ցանցով օժտուած գաղութ մը չէ, ուր կարելի ըլլար ուսուցանել քրիստոնէական կամ աստուծաշնչական գիտելիքներ հայ-ժովածաւալ աշակերտութեան մը: Պատարագներու ընթացքին քաղցի սահմանափակ պահը չի թալարեր որպէս զի աւետարանական ամբողջ գիտելիքներ այդ պահուն ուսուցումին: Ուստի, «տնային խմբակներ» կամ եկեղեցւոյ յարկին տակ, որոշ թիւով մարդեր պետք է հաւաքել եւ կանոնաւոր – հերթական հանդիպումներով դաստիարակել, եկեղեցւոյ աշխարհապաշտօնով, ապա՝ կիրարկել հաւատքի հասարակաց փորձառութիւն: Յայտնեալ Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մը պարագային միայն պիտի կարենայինք կատարելապէս հասկնալ Քրիստոսի հռչակեալ խօսքերը, յայտարարախօսութիւնները (Քերիկմ) որովհետեւ այնտեղ, հաւատացեալի հաւատքին մէջ, կը ներգործէ նաեւ Յիսուս ինքն իսկ:

Եւրոպահայ եկեղեցիներու հոգեւոր պաշտօնէութիւնն է առաջին հերթին լարող ուժը ժողովումին ինչպէս ըսինք արդէն: Բայց խնդրին դժուարութիւնը եւ քարդութիւնը արդէն այս կետին վրայ է: Որովհետեւ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը կ'ակնկալէ որ առաջին հերթին ժողովուրդը ինք դառնայ մղիչ ուժը ժողովումին, մինչդեռ հաւաքականութիւնը իր կարգին կը սպասէ որ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ըլլայ զսպանակը այդ գործին:

Ժողովումի կարելիութիւնը հիմնուած է մարդ-Աստուծոյ երկախօսութեան առանցքին շուրջ, եւ այդ երկախօսութեան փորձարկման վայրը՝ աղօթք կամ աղօթելու արարքն է: Աղօթքը՝ Աստուծոյ խնդրանք չէ միայն, այլ եւպէս հաստատումն է քացարձակին: Եւ հաստատումը Հայր Աստուծոյ հայրութեան՝ որու շնորհիւ կարելի կը դառնայ որդեգրումը: Թէ մեր 1915ի աղետը հատում մը յառաջացուցած է որդեգրումի հոլովոյթին մէջ, յստակ է, երբ կը կարդանք հետեւեալ տողերը Գրիգոր Պրլտեանի «Ըն փուվուար տը լա թրատիսիոն – լա ֆօրս տը լ'իննէպսիոն» խիստ շահեկան ու արժէքաւոր ուսումնասիրութեանէն: «Սփիւտքը կը ծնի քիրտ հատումէ մը որդեգրումի հոլովոյթին մէջ, հատում, որ սպանութիւնն է հայրերուն, եւ որ զաւակները կը վերածէ որբերու, կիները սուկապէս մայրերու, ողբերը զոհերու: Այս վերջիններուն համար, անապատը խորհրդանշական եւ իրական վայրն է քացակայութեան, ուր իրականութիւնը կը տարբադարձուի, կ'անգայտամայ եւ կը լուծուի: քացակայութիւն՝ որուն վրայ կը ծիպայ, ինչպէս ջրհեղեղի տապալմը, պատկերը կորուսեալ դրախտին որ հողն է: Չափած ենք արդեօք խորութիւնը այն անգնելի վիճին որ աղետին անապատն է իր ազդեցութեամբ ցանկութեան վրայ: Չեմ կարծեր: Որովհետեւ աղետը անցեալ քան

մը չէ: Աղէտը չանցնիր, այլ կը մնայ այնտեղ, մարմինն մէջ վերապրողներուն եւ անոնցմէ սերածներուն, իբրեւ անբըռնելի մեքենայ մը որ կը կառուցագրկէ: Աղէտի յիշողութիւն, առանց յիշատակի, եւ անմոռանալի: «Աղէտին ոչինչ կը դիմանայ. հայրերու եւ անոնց գորութեան մահուամբ, որդեգրումին մէջ այս հատումով կը մեռնի նաեւ աւանդութիւնը, բանաւոր աւանդութիւնը, որ ամենէն առաջ շարժում եւ մարմին ըլլալով հանդերձ է նաեւ պատում: Դահիճին նպատակը, դահիճին եւ անոնց որոնք կը կազմակերպեն աղէտը, չէ՞ արդեօք շարունակել շատոնց սկսուած գործ մը մնշումի, փականումի, լուծեան եւ գրաբնութեան, աւարտել դանդաղ աշխատանքը դիմադրող մարմիններու արագ ջնջումին: Ինչ որ կը վրիպի մահէն, կ'ապաստանի գիրքերու մէջ ծփուն գրադարանի մը խորքը կամ կեդրոնացման մանապարհի մը մէջ կամ եկեղեցիներու կամ վերապրողներու յիշատակներուն մէջ» (տե՛ս Տիստմանցէ 1/1984):

Այս տողերը անշուշտ չեն վերաբերիր տառագիրօրէն աստուածաբանական մակարդակին: Սակայն ստոյգ է որ քացարձակին հաստատումով սփռուած հաւաքականութիւնները կը յղուին ներյայտօրէն ամբողջական գաղափարին: Օրինակ, Մոլորեալ Ոչխարին առակը, ո'չ միայն անհատի արժէքի փրկութեան ապացոյցն է, այլեւ Աստուծոյ կամքին հաւաքականաշէն նկարագրին: Այս առակին պատմական մէկ ուրիշ փաստը չէ՞ արդեօք Լուսաւորչի առաքելութիւնը որ հաւատի տարածումով եւ անոր ընդմէջէն, կը կերտել ազգը իբրեւ ամբողջականութիւն: Քրիստոնէական հաւատքը ունի հասարակական եւ հաղորդակցական նկարագիր:

Եկեղեցւոյ աստուածաբանական մտածողութիւնը չի կրնար անջատել ցրումի

իրողութիւնը մէկ կողմէն եկեղեցւոյ աւանդութեան, եւ միւս կողմէ ժամանակակից մտածողութեան: Այլ խօսքով՝ աղօթքի, մասնաւորապէս Տէրունական աղօթքին բովանդակութիւնը, նշանակութիւնը, ըստ մեզի, ի միջի այլոց, որդեգրումին կիրարկումն է: Անոր հաւաքական բնոյթը կը հերքէ աղէտին անդառնալիտիւնը, քանի որ ան աղէտին մէջ կը տեսնէ ո'չ թէ Աստուծոյ իսկ հերքումը, քացակալութիւնը, այլ Աստուծոյ ֆողարկումը: Աղէտին, տարագրութեան պատմական փորձառութիւնը, Աստուծոյ ֆողարկումին փորձառութիւնն ըլլալու է, եկեղեցւոյ համար եւ հաւատացեալ հաւաքականութեան: Քանի որ ան աղէտէն անդին կը դնէ սպասումը գալիքի մը, ֆողարկումի մը: Եթէ Սփիւռքը մտաւն է անապատին մէջ, խօսելու համար Հիմ Կտակարանի լեզուով, աղօթքը արտայայտութիւնն է այդ սպասումին: Իսկ ի՞նչ է այդ սպասումին բովանդակութիւնը, եթէ ոչ մասնատուած հաւաքականութեան խորհրդաւոր մարմնոյն վերայայտնութիւնը:

Պէտք չկայ անշուշտ ըսելու որ եկեղեցական գործունէութիւնը ամէն քանէ առաջ աղօթքի գործունէութիւն մըն է, որ մեզ ո'չ թէ կը խզէ մեր կեանքէն, որովհետեւ կը թուի ներամփոփումի եւ կեդրոնացումի արարք մը, այլեւ մեզ կը դնէ եկեղեցին հիմնաւորող ցանկութեան մէջ: Ի հարկէ աղօթքը չարգիւրդ ուրիշ գործողութիւններու եւ գործօններու անհրաժեշտութիւնը, օրինակ աստուածաբանական մտածումի մը անհրաժեշտութիւնը: Մտածում՝ որ համապատասխանէ մեր իրավիճակին: Ստոյգ է այսօր որ Հայ Եկեղեցին չունի մեր ժամանակներու իր ժողովուրդի հարցերուն եւ հարցումներուն պատասխանող կամ զանոնք պարզապէս մտածող աստուածաբանութիւն մը, ախարի թէ աղէտի: Նման մտածում կը պակսի

մեզի, հակառակ այն բարեկարգումի առաջարկներ ընդդ կրօնականներու (Բաբգէն Կաթողիկոս Կիւլէսէրեան, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան, Նդիվարդ, եւայլն) գոյութեան:

Նոր այս մեծատաղանդ եկեղեցականները կը խօսին հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մասին, նկատի ունին միայն կազմակերպչական, առաւելագոյնս հովուական մակարդակը: Քիչ անգամ անոնց մօտ կը հանդիպինք աստուածաբանական մտածումի մը ուրուագծիին: Այս պակասը ակնյայտ է այսօր կրօնականներուս պատրաստութեան մէջ: Շատ յաճախ գուրկ, ո՛չ միայն մեր եկեղեցւոյ աստուածաբանութեան ծանօթուններն, այլեւ արդի օտար աստուածաբանութիւններու ծանօթութենէն, որոնց հետ շփումը անկասկած մտածումի խայծեր պիտի տար: Այս ախտաճանաչումը բնադատութիւն մը չէ անշուշտ, ո՛չ ալ պախարակում մը, այլ պարզապէս հաստատուած մըն է, որ կոչ կ'ընէ հասկնալու մեր այսօրուան աշխարհն ու իրավիճակը աստուածաբանական համակարգի մը մէջ: Աստուածաբանական մտածողութիւն մը անհրաժեշտ է ո՛չ միայն կրօնական կարգին պատրաստութեան, այլեւ հաւաքականութեան, որուն ի սպաս է այդ կարգը: Բոլորիս ալ ծանօթ է, որ հոգեւոր ընթերցումները կ'արհամարհուին մեր նոյնիսկ բարեմիտ հաւատացեալներուն կամ եկեղեցաւերներուն կողմէ: Այդ արհամարհանքը կը մղուի այն մտածումէն թէ հոգեւոր ընթերցումները անբովանդակ, անմաստ եւ ի վերջոյ ո՛չ անհրաժեշտ բաներ են: Պէտք է ըսել որ այդ արհամարհանքը մենք ալ կը բաժնենք եթէ նկատի ունենանք այդ հոգեւոր կոչուող կարգ մը ընթերցումներու բոլորովին ապայծառ թուանդակութիւնը: Այսօր, Աւետարանի եւ Ս. Գրոց, Նարեկացիի կամ Շնորհալիի երկերուն

ընթերցումները մեր հաւաքականութեան ամենէն զարգացած դասին, քիչ անգամ սրտին կը խօսին: Մեր հաւաքականութիւնները կ'ապրին ճարտարառեստականօրէն եւ գիտականօրէն յառաջացած երկիրներու մէջ: Այս տարրական ճշմարտութիւնը կը կրկնենք այստեղ, պարզապէս որպէս զի հասկնալի դառնայ թէ կարելի չէ այդ հաւաքականութիւններուն մատուցանել անցեալ դարուն ընդունելի հոգեւոր սնունդներ: Հնառն եւ հնարայր քարոզները ոչինչ կ'ըսեն մեր գաղութներու ամենէն կենսունակ ուժերուն, երբ նկատի ունենանք որ այդ ուժերը կը սնանին արեւմտեան համալսարաններու լաւագոյն բարիքներէն: Հոգեւոր գիտելիքը որ կ'ուզենք տալ մեր եկեղեցւոյ մէջէն, պարտի համապատասխանել իր լեզուով եւ մտածելակերպով Սփիւռքի մեր իրավիճակին:

Անհրաժեշտ է ի հարկէ կառուցել եկեղեցիներ, սակայն նոյնքան անհրաժեշտ է այդ եկեղեցիներ մը լցնել որակաւոր մասովը մեր գաղութներուն եւ այդ եկեղեցիները պահպանել հարցադրական, ժամանակակից մտահոգութիւններ հետապնդող, իր օրը ապրող աստուածաբանական խօսքով: Եկեղեցւոյ դերին շուրջ մեր այս խորհրդածութիւնները վերջնական ճշմարտութիւնները վերջնական ճշմարտութիւններ չեն անշուշտ, այլ կը ձգտին առնուազն հարցադրումը կատարել: Եկեղեցւոյ դերին շուրջ մտածելը անհրաժեշտ է եւ այդ դերին վերահաստատումը, ինչպէս կը տեսնուի չի նշանակել երբեք որ մենք կ'ուզենք որ եկեղեցին ձգտի իր հին իշխանութեան: Վարչական իշխանութեան հաճախամբ անկասկած անբաժանելի մէկ եզրն է եկեղեցւոյ իշխանութեան: Սակայն միակ իշխանութիւնը որ եկեղեցին կրնայ հաստատել, զայն վկայակոչել, այն ալ՝ իր իշխանաւորին, այսինքն Աստուծոյ խօսքին իշխանութիւնն է մերօրեայ մարդկութեան:

ՆՈՐԱՆ ԵՊՍ. ԶԱՔԱՐԵԱՆ